

Protivné strany se představují: Černínové a Kysibelští v 17. století

„Kdo bude věc rozhodovat, bude to přítel?“

Hrabě Humprecht Jan Černín z Chudenic při sporu s kysibelskými poddanými,
prosinec 1669

Třicetiletá válka v českých zemích bývá vcelku tradičně vnímána jako jedna z nejvýraznějších zlomových fází dějinného vývoje nejen raného novověku. Nejde tu jen o bezprostřední účinky vojenských akcí, které svedly dohromady početná vojenská uskupení, ale současně znamenaly značné, dosud nevídané utrpení pro „civilní“ obyvatelstvo. To bylo vystaveno přímé konfrontaci s vojenskými oddíly, které se často chovaly velmi brutálně, či násilně; navíc se stávali terčem nejrůznějších rekvizic, případně záborů táhnoucích armád. Přitom je nemohl chránit stát, poněvadž pokud se mu podařilo shromáždit patřičnou vojenskou hotovost, musel ji někdo zaplatit a potřeboval ji v boji s „nepřátelskými“ silami.

Bez přehánění lze říci, že naznačené negativní účinky třicetileté války působily na prosté i urozené, městské, stejně tak jako venkovské obyvatelstvo. Tu a tam se dokonce následky sčítaly, zvláště s přihlédnutím na dlouhou dobu trvání válečného požáru. Paušální nebo „plošný“ pohled by byl ovšem mylný. Najdeme ovšem celé oblasti, které byly částečně či úplně ušetřeny válečného utrpení.

Z pohledu českého prostředí nepřinesly onen zlom v první řadě jen vojenské operace. Ještě významnější změny znamenalo zavedení nového zemského zřízení (= ústavy), jež měla zajistit dominantní mocenskou pozici vítězným Habsburkům, kteří usilovali také o to, aby co nejvíce využili porážky českého stavovského povstání. Upevňování moci vládnoucí dynastie představovalo přirozeme i posílení pozic katolického náboženství. Výsledný efekt tohoto postupu vedl k tomu, že zejména početná stavovská elita dala přednost nejistému a často tísnivému exilu před zřeknutím se vlastní nekatolické víry.

Tato okolnost umožnila vítězným a triumfujícím Habsburkům přistoupit k jedné z největších majetkoprávních změn, k nimž došlo ve více než tisíciletých dějinách českého státu. Vešly do dějin pod názvem pobělohorské konfiskace. Srovnatelné s nimi jsou patrně toliko dva podobné procesy: zábor (= sekularizace) církevního pozemkového majetku za husitské revoluce v první třetině 15. století a majetkové změny (= restituce) poslední dekády dvacátého století.

Pobělohorské konfiskace se staly nakonec součástí delšího řetězce změn, v němž na jedné straně přišlo do Čech mnoho cizích šlechticů, případně vojáků, povýšených za své zásluhy o „Habsburský dům“ do šlechtického stavu. Spolu s válečnými udá-

lostmi na druhé straně spolupůsobily všechny tyto změny, ač jsem jejich výčet ještě docela nevyčerpal, na zhoršování sociálního postavení venkovského obyvatelstva. Nejednalo se jen o odstranění válečných škod, ale i o rozsáhlé stavební podniky, které souvisely s pronikáním barokního životního stylu do Čech.

Představovaly daleko širší, ba zásadní změny, kterým byla vystavena nejpočetnější vrstva obyvatelstva země. Vžil se pro ně pojem upevnění poddanských vztahů, čili refeudalizace, neboli nové kolo „připoutávání rolnictva k půdě“. Mezinárodní bádání v posledním desetiletí víc než koketuje s pojmem „druhé nevolnictví“. Stojí za připomenutí, že naši historikové opouštějí pomalu „kálné vody“ tohoto v podstatě apriorního schématu, které lze užít pro severní Německo, Polsko, ale nikoli Čechy.

Kdysi byl pojem aktuální také proto, že termín poněkud nerozvázně použil jeden z klasiků „vědeckého socialismu“. V současnosti stále nové a nové zastánce a stoupence,¹ kteří pocházejí převážně z anglosaské oblasti.² Řeknete si, proč tomu tak je? Odpověď je složitá i jednoduchá zároveň: jedná se totiž o jistý „geopolitický“ pohled, ba nadhled anglosaského bádání. To si představuje, že od 16. století se Evropa z hlediska agrárního vývoje rozdvajila: na pokrokový západ a zaostalý východ. A právě do rámce pokulhávajícího východu jsou často zařazovány i české země, poněvadž zdánlivě velmi vhodně zapadá mezi vývojové tendence, kterou prošla tato sféra v raném novověku. Přece to není tak jednoduché...

Pojem „druhé nevolnictví“ je zdánlivě logický a adekvátní. Nikdo totiž nepopře, že v raném středověku prošel tento segment sociální struktury (= budoucí rolnictvo) vývojovou fází, jež se velmi přiblížila nevolnictví.³ Není tudíž logické, že tento vývoj nastal po třicetileté válce znovu? Ano, v důsledku válečných ztrát, které se projevíly i na populačním poklesu, byli zbývající rolníci opět, „podruhé připoutání“ k půdě, odtud i sám pojem „druhé nevolnictví“.

Je to možná logická, ale obsahově mylná konstrukce. Pomocí jakých nástrojů by mohlo k tomuto procesu „připoutání“ dojít? Což neprozrazují mnohé prameny dynamickou migraci? V soudobých dokumentech, psaných česky, německy či latinsky vystupuje sedlák, rolník, či poddaný, ale nikoli nevolník... Jasně slovo aristokrata, navíc jednoho z protagonistů této knížky, uslyšíme v okamžiku, kdy se oprávněně rozhořčil nad tím, že „jeho sedláci“ se stylizovali do kategorie vazalů, což byla jiná sociální a právní kategorie, než poddanství. A Humprecht Jan Černín z Chudenic proti takové „manipulaci“ ostře protestoval a ohrazoval se.

A ještě na jednu si tu dovolím upozornit. Známý francouzský historik Emmanuel Le Roy Ladurie vtipně poznamenal: „*Sedláci v té době [16. st.], jako ostatně ani nikdy jindy, rozhodně nebyli tím nevzrušivým a neohrabaným „pytlem brambor“, jak se o nich během jednoho politováníhodného hovoru u stolu vyjádřil K. Marx*“⁴

A vůbec nejde jen „nevolnictví“. Jedním z tradičních pojetí změn sledované století je fenomén „krize 17. století“, která měla označovat systémový otřes, možná transformaci celé soudobé společnosti. Ovšem v 17. století se jednalo přece jen o něco docela jiného; snad by se mohlo říci také, že to byla vývojová křížovatka směřující na jedné straně k industriální, či chcete-li kapitalistické společnosti, a na druhé straně naopak k oživení nebo-li jevů předtím zdánlivě vývojově překonaných.

Sotva pochybíme, když do kontextu těchto změn v společnosti 17. století začleníme také domácí „specifiku“ doby temna. Zde se již spíše jedná o záležitost výrazně konfesijně - náboženskou, znamenající rozhodně více než znovu upevnění katolické víry a to v jasný prospěch katolické restaurace. Její fáze, či kontury představují bezspornou klíčovou otázku studia 17. století.

Historie však nepřináší jen jistotu pevných, neměnných, či dokonce věčných pravd. Jako každá jiná disciplína má přirozenou schopnost vnitřní dynamiky a vývoje; opuštěním překonaných konceptů a hledání nových, případně alespoň modifikovaných směrů. Neznamená to nic jiného, že některá témata mění v průběhu let své zdánlivě neotřesitelné pomyslné majáky poznání. Vnějšíkově se to projevuje na aktuálnosti, či přímo módnosti určitých směrů, témat, či přístupů, ostatně to vyplývá ze spojení pohledu do minulosti s pohledem do přítomnosti, a nebojme se říci i budoucnosti, že otázky, na které se historik ptá, byly, jsou dobově podmíněny.

Toto konstatování, prozrazující přímo vyřčené či pouze naznačené proměny, může dále signalizovat sám pojem *absolutismus*. Jako tradiční pojem politických dějin, bývá spojován jako imanentní systému vládnutí, vnímání mocenských vládních a státních struktur této době. Uplynulé desetiletí nejednou velmi naléhavě prozradilo, že tradiční modely hierarchického politického uspořádání doby, která nás tolik zajímá, nemusejí být sestaveny tak, jak vyplývá z logické posloupnosti základních koncepcí, vycházejících nebo čerpajících například od Maxe Webera. Bližší pohled na toto, kdysi tak výlučné hájemství politických dějin prozradil, že mnoho velmi mnoho předpokládaných fixních strukturních prvků z této sféry představovalo více méně fikci.

Na místě je bezpochyby otázka - jak je to možné? Odpověď je jednodušší, než by se na první pohled zdálo. Deset, dvacet i více historiků, jako by svým souhlasným vyjádřením upevnilo základní osnovu tohoto principu a jakmile jej budeme chápat jako samostatné badatelské téma, bez apriorních konstrukcí, výsledek se může nemálo modifikovat. Obecně lze takový přístup uplatnit i v oblasti sociálních dějin. Zde, jak víme už od školních lavic, se nacházeli páni a ti druzí, osoby, které na těch prvně jmenovaných byly více či méně existenčně závislé. V první řadě to bylo přirozené venkovské obyvatelstvo, které „*dělo na panském*“. Sotva popřeme, že se jednalo o poněkud pochmurný obraz, kde postava drába je téměř neodmyslitelnou součástí pobělohorské historické reality. Jisté potom nepřekvapuje, že k takové neveselé scénérii patří selská rebelie. Pomyslná struna napětí praská a nastává dočasný výdech. I tato „hra“, tvořená jednotlivými akty, nebyla možná bez příčin a následků...

Na druhé straně mohla dobová realita vypadat značně individuálně. Dokonce obraz byl tak pestrý, že stejné příčiny mohou vyvolávat na různých panstvích různá řešení: tu klidně, jinde naopak došlo k rebelii. Všechny naznačené skutečnosti můžeme demonstrovat na situaci, kdy se dostali proti sobě Černínové a jejich poddaní na panství Kysibl. Na soudobé mapě je hledáme marně, bylo totiž přejmenováno v padesátých letech dvacátého století na Skružnou. Ale pro tuto knihu to bude stále jen Kysibl.

Kniha, kterou držíte v rukou, je pokusem naznačit alternativní pohled na postoje a chování šlechty, právě tak jako venkovského obyvatelstva v Čechách, jak v pobělohorském období, tak i v době průběhu a skončení třicetileté války, stejně tak jako

v období poválečné obnovy země. Chtěl bych vyprávět každodenní běh událostí v době tří kysibelských rebelií. Pro někoho se může jednat o téma příliš obyčejné. Jsem přesvědčen, že tomu tak vůbec není. Nejedná se vlastně o nic menšího, než o konfrontaci mezníků, které měly spolurčovat ráz pobělohorského vývoje, se skutečnými poměry jednoho panství v Čechách.

Považuji za základní poslání této knížky, aby prezentovala v celé šíři tyto zdánlivě obyčejné, neokázalé příběhy, které s sebou přinášel každodenní, konfliktně laděný, „obyčejný život malých lidí“. Rád bych tímto přístupem upozornil, že jen tak lze dospět k poznání vývojových alternativ ke klasickým, avšak poněkud schématickým pohledům na český venkov v druhé a třetí třetině 17. století. **A to je hlavní ambice, kterou tato kniha má.**

Na první pohled se může zdát jako protimluv, hledat „novou“ každodennost v selských rebeliích. Ty, alespoň v okamžiku svého vypuknutí, znamenaly vybočení od předchozích trajektorií vývoje. Položme si otázku: jak hluboko a na jak dlouho. Odpověď je překvapivá. Sledujeme-li totiž průběh rebelií rozložený většinou do několika měsíců,⁵ zjistíme, že takovýchto situacích můžeme docela odpovědně hovořit i o „každodennosti rebelie“.

Tato právě tento netradiční úhel pohledu představuje odrazový můstek současně také východisko k poněkud odlišnému, diferencovanějšímu vnímání reality pobělohorských Čech. Neřeknu nic nového, když uvedu, že téma selských rebelií patří ke klasickým tématům v průběhu celého raného novověku (16.-18. století). V tomto kontextu zaznívá přirozeně základní otázka, za jakých okolností dochází k selským povstáním? I zde je odpověď zdánlivě po ruce... Nebylo tomu tak, že téměř zákonitě takto reagovali venkované na vzrůst robotních i jiných povinností, odpovídali zdánlivě s nezměnitelnou logikou: vzbouřili se, a žádali udělení různých, často minulých svobod?

Ona vzpoura mohla v každodenní skutečnosti jednotlivých panství nejednou vydat tak, že probíhala mírně a na první pohled neškodně až mírumilovně. Rozdíl v každodennosti agrárního cyklu byl dosti mírný, krev přitom nemusela téct. Neškodí si uvědomit tyto okolnosti právě v okamžiku, porovnáváme-li rozdílnost poměrů u nás a temperamentních Francouzů. I tam proběhl ve sledované době rovněž bezpočet podobných rebelií. Ale: krev v zemi galského kohouta tekla doslova proudem. Patrně ritualizované násilí představovalo téměř automatickou součást těchto výbuchů násilí. K tomu se sluší dodat, že po něčem podobném nelze najít v Čechách žádnou stopu.

Obecněji řečeno, petice, vyjadřující nespokojenost poddaných, vznikaly po relativně nedlouhé přípravné fázi, trvající několik dnů, či týdnů. Důležitým doprovodným jevem byl výběr finančních prostředků pro deputaci („diety“), která se mohla dostat i bez pasů (= písemné povolení navštívit určité město) do Vídně, či do Prahy. Okamžik sročení poddaných panství – zpravidla před kanceláří správy panství nebo přímo sídlem vlastníků – znamenal obyčejně počátek vlastní revolty či rebelie.

Po odevzdání petice obyčejně panství a jeho obyvatelé vyčkávali, jak jejich stížnost dopadne. Jejich „trpělivost“ mívala různou délku, od několika týdnů po řadu měsíců. Pokud nedošlo k jednání, či šetření obsahu oprávněnosti podanské stížnosti, začalo se nové kolo „sepisování“ další petice. Uvidíme, že v průběhu několika měsíců

se mohla změnit „škála“ obtížnosti břemen. Opakované podání petice nelze vyloučit ani v případě, že podáním petice se rozběhla „úřední mašinerie“, stížnost poslala česká dvorská kancelář krajským hejtmanům, vrchnost podala své stanovisko k stížnosti a byla jmenována vyšetřovací komise. Její činnost se nejednou velmi protáhla, a nezabránila tak podání případně jiných stížností.

Komise obvykle nešetřila jen oprávněnost stížnosti, ale také kdo stál v čele rebelie, případně osoby, jež by mohly být označeny za hlavní podněcovatele kroků proti vrchnosti. Jestliže podat stížnost bylo legitimním právem poddaných, rebelie samotná byla považována za trestný čin. Zvláště v 17. století na tyto akce byl „stát“ dosti citlivý, nepřehlédneme. Při vyslovení pojmu rebelie i ve striktně úředním dokumentu, často nechybí přirovnání k „ohavné rebelii“, čímž nebylo míněno nic jiného, než stavovské povstání z let 1618-1620. Proto byli hledáni vůdcové rebelií, proto nejednou padá požadavek exemplárního trestu. Někdy stačilo několik týdnů, nebo měsíců, které strávili vůdcové rebelií ve vězení, či na nucených pracích.

Změna nastala v roce 1680, kdy při vlně rolnických revolt byla stovka mužů odsouzena k trestu smrti, exekuce byla opravdu vykonána u necelé poloviny z nich. Smysl těchto kapitálních trestů spočíval v zastrášení a co nejrychlejší pacifikaci nespokojených rolníků. A pokud snad někde došlo k násilí, jednalo se většinou o náhodu, omyl, jenž v několika případech skončil tragicky.

* * *

Císař Leopold I., hledající v hlavním městě Českého království útočiště před morovou epidemií, jež decimovala Vídeň - nesporně zaskočený až znechucený aktivitou sedláků v Čechách, kteří mu od listopadu 1679 do března 1680 donesli bezpočet petic. Dokázali přitom použít mnohých léčky, aby pronikli do blízkosti hlavy státu. Panovník se nikde necítil před nimi jistý: při nástupu do vozu, při cestě na Svatou Horu nebo do Brandýsa. Jako by venkov měl své „oči“, které nejen že sledovaly každý císařův pohyb, ale dokázaly i nalézt vhodnou situaci, kdy „prostáčekové“ pronikli až do blízkosti panovníka a předali mu osobně svoji petici, často v docela neočekávaných okolnostech. Tato skutečnost se dnes jeví jako nečekaná, neobvyklá, zvláště, když si uvědomíme, jak byla tehdejší společnost rozčleněna, jaké bariéry, propasti byly mezi jednotlivými skupinami, respektive vrstvami. Ve své době to představovalo součást „každodennosti habsburských monarchů“. Chtěli bychom se ptát: jak to bylo možné, což císař neměl - moderně řečeno - ochranku? Stráž tu nepochybně byla, ale nechyběly interpersonální vazby. Zde existovaly často neformální komunikační kanály, které dovolovaly vesničanům nejen proniknout do „vnitřního města“, ale přímo do blízkosti samotného panovníka.

Proto Leopold I. jmenoval v roce 1680 jak hraběte Piccolominiho, tak sv. pána Haranta, či hraběte Šternberka, jako představitele vyšetřovacích komisí, jež působily na různých místech Českého království. V ostatních případech pak mělo vyšetřování více nebo méně kriminální zabarvení. Neměli bychom přitom opomíjet, že se mohlo jednat o projev způsobu úřadování, když horliví „panští“ úředníci zařadili písemnosti, které se týkaly určitého rolnického povstání, mezi „*Criminalia*“. I pokojná revolta přece zamenala narušení soudobých norem...